

# ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ 35

«Οἱ μὲν πολλοὶ ... ἐπαινοῦσι τὸν προσθέντα  
τῷ νόμῳ τὸν λόγον τόνδε»

Ο Περικλής, όμως, διαφωνεί.  
**Γιατί;**

1. «**ἐμοὶ** δὲ ἀρκοῦν ἂν ἐδόκει εἶναι ἀνδρῶν ἀγαθῶν  
ἔργῳ γενομένων ἔργῳ καὶ δηλοῦσθαι τὰς τιμὰς, οἷα καὶ νῦν... ὁρᾶτε»

Ο Περικλής διαφωνεί με την εκφώνηση του επιταφίου λόγου, σε αντίθεση με τους περισσότερους ρήτορες, που μίλησαν σε ταφή νεκρῶν πολέμου. Επιθυμεί μια εμπρακτὴ εκδήλωση τιμῆς για εκείνους που ἔδειξαν εμπρακτὰ τὴν ἀνδρεία τους. Τα ἔργα πρέπει να τιμῶνται με ἔργα (ἔργῳ - ἔργῳ, βλ. ΟΕΔΒ σ. 59). Τέτοια ἔργα εἶναι ὅσα ἐβλεπαν οἱ ακροατὲς του γύρω ἀπὸ τὴν τελετὴ τῆς ταφῆς (οἷα καὶ νῦν ὁρᾶτε) (βλ. Κεφ. 34). Τα ορατὰ ἔργα τῆς ταφῆς τιμῶν τους νεκροὺς με ἕναν τρόπο διαφορετικὸ ἀπὸ τὸν λόγο: δὲν εἶναι ἐνὸς μόνου ἀνθρώπου ἡ ἔκφραση, οὔτε ἀλλάζουν ἀπὸ χρονιά σε χρονιά. Τα ἔργα τῆς ταφῆς ἔχουν τὴ δύναμη να κρατήσουν σταθερὰ ὑψωμένη τὴ δόξα των νεκρῶν.

2. «**καὶ μὴ ἐν ἐνὶ ἀνδρὶ πολλῶν ἀρετὰς κινδυνεύεσθαι  
εὔτε καὶ χεῖρον εἰπόντι πιστευθῆναι**»

Με τὸ ἀρετὰς - εἰπόντι ο ῥήτορας ξαναπαίρνει τὴν ἀντίθεση ἔργου - λόγου: τῆς «ἀρετῆς» γέννημα τὸ ἔργο, τοῦ «εἰπόντος» ο ῥήτορας (Ι. Κακριδῆς). Ο κίνδυνος που διατρέχουν οἱ ἀρετῆς των πολλῶν εἶναι να μὴ γίνονται πιστευτὲς ἀπὸ τους ακροατὲς.

3. «**χαλεπὸν γὰρ τὸ μετρίως εἰπεῖν ἐν ᾧ μόλις καὶ ἡ δόκησις  
τῆς ἀληθείας βεβαιοῦται**»

Τὸ «μετρίως εἰπεῖν» εἶναι τὸ ἰδανικὸ κατὰ τὸν ομιλητὴ. Θα πρέπει να πει ὅ, τι χρειάζεται, ὅ,τι ἀνταποκρίνεται στα γεγονότα, ὅ,τι ἔχουν κάνει οἱ νεκροὶ και επομένως δημιουργεῖται μὴ ἄλλη ἀντίθεση: ἀλήθεια -βεβαιώσεις, ῥήτορας -ἀκροατῆς. Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτό, ο ῥήτορας φαίνεται να χάνει ἀπὸ μπροστὰ του τους νεκροὺς με τα ἔργα τους και ἀπέναντί του βρίσκονται οἱ **ἀκροατῆς**, οἱ οποίοι διακρίνονται σε δύο κατηγορίες:

Ἔχουμε διαφοροποίηση του ομηρικοῦ ιδεώδους («μύθων τε ῥήτηρ ἔργων δὲ πρῆκτῆρ»)· ἐνῶ ο συνδυασμὸς ἔργου και λόγου θεωρεῖται τὸ ἰδανικὸ, στο σημεῖο αὐτὸ δίνεται μεγαλύτερη ἔμφαση στο ἔργο.

## Διάκριση ακροατών

**Ξυνηιδότες και άρα εϋνοι:** είναι αυτοί που έχουν άμεση αντίληψη και προσωπική πείρα, οι οποίοι αν και γνωρίζουν (έπίστανται), επιθυμούν (βούλονται) να ακούσουν στον υπέρτατο βαθμό τον έπαινο, ο οποίος συνεπάγεται και την αυτοεξύψωση τους, αφού πήραν μέρος στις μάχες.

**Άπειροι:** όσοι δεν έχουν προσωπική πείρα των γεγονότων. Αυτοί θα αντιμετωπίσουν με σκεπτικισμό και δυσπιστία τον έπαινο του ρήτορα. Τα στοιχεία αυτά ενισχύονται και από την έμφυτη τάση του ανθρώπου να νιώθει φθόνο, όταν ακούει κάτι πάνω από τις δυνατότητές του.

### Σε ποιους αποδίδεται ο χαρακτηρισμός άπειροι;

Οι Αθηναίοι του 430 π.Χ. είναι δύσκολο να χαρακτηριστούν ως άπειροι, καθώς είχαν άμεση γνώση των γεγονότων, αλλά και του μεγαλείου και της δόξας της Αθήνας. Πιθανότατα, ο χαρακτηρισμός αφορά τους Αθηναίους του 404 π.Χ., οι οποίοι βίωσαν την ήττα και τις συνέπειές της, δε γνώρισαν την Αθήνα στην ακμή της και αμφισβήτησαν την επιλογή του Περικλή να οδηγήσει την πόλη σε πόλεμο. Αφού ο στόχος του Θουκυδίδη ήταν το έργο του να καταστεί κτήμα ές αεί, δε θα πρέπει να αποκλείσουμε την πιθανότητα ο χαρακτηρισμός να απευθύνεται στο μελλοντικό αναγνώστη του λόγου, ο οποίος, ενδεχομένως, θα αμφισβητήσει την αξιοπιστία και την ακρίβεια των όσων παραθέτει ο Περικλής.

### Τελικά, ο Περικλής

«χρη και έμε έπόμενον τῷ νόμῳ πειραῖσθαι ὑμῶν τῆς έκάστου βουλήσεως τε και δόξης τυχεῖν ἐπὶ πλεῖστον».  
Ο ρήτορας ακολουθεί την παράδοση, καθώς αυτή «έδοκιμάσθη τοῖς πάλαι καλῶς έχειν».

### Διαφοροποιήσεις του Περικλή από τα προοίμια του τυπικού επιταφίου λόγου:

- Δεν επαινεί αυτόν που πρόσθεσε στο έθιμο τον επιτάφιο λόγο.
- Στέκεται κριτικά απέναντι στην παράδοση των επιταφίων λόγων.
- Η διάκριση του ακροατηρίου σε *ξυνηιδότες* και *άπειρους*, ενώ συνήθως στα προοίμια όλων των ρητορικών λόγων γίνεται προσπάθεια από το ρήτορα να κερδίσει την εύνοια του ακροατηρίου (*captatio benevolentiae*).

### Στόχοι του Περικλή μέσα από αυτές τις διαφοροποιήσεις:

- Οι διαφοροποιήσεις του συνιστούν ρητορικό παράδοξο, πράγμα που τον βοηθά να κερδίσει το ενδιαφέρον των ακροατών – αναγνωστών.
- Προϊδεάζει για τις διαφοροποιήσεις που θα ακολουθήσουν και που παρεκκλίνουν από την τυπική δομή του επιταφίου λόγου.
- Τον βοηθούν να καταθέσει τις δικές του απόψεις για την εκφώνηση των επιταφίων λόγων.

## Χαρακτηρισμός του Περικλή

- Άνθρωπος που τολμά να διαφοροποιηθεί και αντίθετα με τους ρήτορες άλλων επιτάφιων αμφισβητεί την αποτελεσματικότητα των επιτάφιων λόγων.
- Ορθολογιστής και με πρακτικό πνεύμα όταν υποστηρίζει την έμπρακτη απόδοση τιμών στους νεκρούς του πολέμου.
- Βαθύς γνώστης της ανθρώπινης ψυχολογίας, πράγμα που φαίνεται στη διάκριση του ακροατηρίου σε *ξυνειδότες* και *ἀπείρους*. Άνθρωπος με διεισδυτική ματιά και με πείρα της ζωής.
- Εραστής του μέτρου (μετρίως εἰπεῖν) . Ανάκληση στη μνήμη του αναγνώστη της φράσης του Θουκυδίδη (ὅσον τε γὰρ χρόνον προύστη τῆς πόλεως ἐν τῇ εἰρήνῃ μετρίως ἐξηγεῖτο, 2.65).
- Δημοκρατικός ηγέτης που σέβεται την άποψη των περισσότερων, γι' αυτό προχωρεί στην εκφώνηση του λόγου ακολουθώντας το έθιμο και πειθαρχώντας στην παράδοση.
- Δεινός χειριστής του λόγου.

## Οι αντιθέσεις του κεφαλαίου 35

α' όρος αντίθεσης	β' όρος αντίθεσης
Οἱ μὲν πολλοί	ἐμοὶ δέ
ἐν ἐνὶ ἀνδρὶ εἰπόντι	πολλῶν ἀρετᾶς
ὄρατε	ἀκροατῆς, ἀκούοι, ἤκουσε
εἰρηκότων, λόγον, ἀγορεύεσθαι	ἔργῳ γενομένων, ἔργῳ καὶ δηλοῦσθαι
ὁ ξυνειδῶς καὶ εὖνους ἀκροατῆς	ὁ τε ἄπειρος
ἐνδεεστέρωσ δηλοῦσθαι	πλεονάζεσθαι

## Κοινά σημεία στην αρχή και στο τέλος του κεφ. 35

αρχή κεφαλαίου 35	τέλος κεφαλαίου 35
τοῖς πάλοι	εἰρηκότων
καλῶς ἔχειν	ὡς καλὸν
χορὴ ἐμέ	ἐμοί
τῷ νόμῳ	τῷ νόμῳ

**Κυκλική πορεία:** Ο ρήτορας στο τέλος του προοιμίου επανέρχεται στο έθιμο του επιτάφιου λόγου, τελειώνει δηλαδή όπως άρχισε (νόμῳ). Σηματοδοτεῖται η ολοκλήρωση της ενότητας του λόγου. Κλείνει όλη τη θεωρητική περιπλάνηση επιστρέφοντας εκεί απ' όπου ξεκίνησε.

**ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ**  
**ΚΕΦΑΛΑΙΟ 35**

«Οἱ μὲν **πολλοὶ** ... ἐπαινοῦσι τὸν προσθέντα  
τῷ νόμῳ τὸν λόγον τόνδε»

Ο Περικλῆς, ὅμως, διαφωνεῖ.  
**Γιατί;**

1. «**ἐμοὶ** δὲ ἀρκοῦν ἂν ἐδόκει εἶναι ἀνδρῶν ἀγαθῶν  
ἔργα γενομένων ἔργα καὶ δηλοῦσθαι τὰς τιμὰς οἷα καὶ νῦν... ὁρᾶτε»

Σχολιάστε το πιο πάνω επιχείρημα του Περικλή (συμβουλευτείτε και τη σ. 59, ΟΕΔΒ)

.....  
.....  
.....  
.....  
.....  
.....  
.....  
.....

Έχουμε διαφοροποίηση του ομηρικού ιδεώδους («μύθων τε ῥητῆρ ἔργων δὲ πρηκτῆρ»)· ἐνῶ ο συνδυασμὸς ἔργου καὶ λόγου θεωρεῖται το ιδανικό, στο σημείο αυτό δίνεται μεγαλύτερη ἔμφαση στο ἔργο.

2. «**καὶ μὴ ἐν ἐνὶ ἀνδρὶ πολλῶν ἀρετὰς κινδυνεύεσθαι  
εὔτε καὶ χεῖρον εἰπόντι πιστευθῆναι**»

Με το ἀρετὰς – εἰπόντι ο ρήτορας ξαναπαίρνει την αντίθεση ἔργου – λόγου: της «ἀρετῆς» γέννημα το ἔργο, του «εἰπόντος» ο λόγος (Ι. Κακριδῆς). Ο κίνδυνος που διατρέχουν οι ἀρετῆς των πολλῶν εἶναι να μη γίνουν πιστευτῆς ἀπὸ τους ακροατῆς.

4. «**χαλεπὸν γὰρ τὸ μετρίως εἰπεῖν ἐν ᾧ μόλις καὶ ἡ δόκησις  
τῆς ἀληθείας βεβαιοῦται**»

Το «μετρίως εἰπεῖν» εἶναι το ιδανικό κατὰ τον ομιλητῆ. Θα πρέπει να πει ὅ, τι χρειάζεται, ὅ,τι ανταποκρίνεται στα γεγονότα, ὅ,τι ἔχουν κάνει οι νεκροὶ και επομένως δημιουργεῖται μια ἄλλη αντίθεση: ἀλήθεια ⇔ βεβαίωσις, ρήτορας ⇔ ακροατῆς. Ἀπὸ το σημείο αυτό, ο ρήτορας φαίνεται να χάνει ἀπὸ μπροστὰ του τους νεκροὺς με τα ἔργα τους και ἀπέναντί του βρίσκονται **οι ακροατῆς**, οι οποίοι διακρίνονται σε δύο κατηγορίες:

**Διάκριση ακροατών**

**Ευνειδότες και (άρα) εὔνοι**-Σε ποιους αναφέρεται ο Περικλής; .....

**ἄπειροι**-Ποιοι θεωρούνται άπειροι ακροατές; .....

**Τι προβλήματα δημιουργεί ο χαρακτηρισμός μέρους των Αθηναίων του 431/430 π.Χ. ως «απείρων» ακροατών;** .....

**Τι, τελικά, θα προτιμήσει να κάνει ο Περικλής;** →

.....

**Διαφοροποιήσεις του Περικλή από τα προίμια του τυπικού επιτάφιου λόγου:**

- .....
- .....
- .....

**Στόχοι του Περικλή μέσα από αυτές τις διαφοροποιήσεις:**

- .....
- .....
- .....

### Χαρακτηρισμός του Περικλή

- .....
- .....
- .....
- .....
- .....
- .....
- .....

### Οι αντιθέσεις του κεφαλαίου 35

α' όρος αντίθεσης	β' όρος αντίθεσης

### Κοινές αναφορές στην αρχή και στο τέλος του κεφ. 35

αρχή κεφαλαίου 35	τέλος κεφαλαίου 35

Τι εξυπηρετούν οι κοινές αναφορές; .....

.....

.....

.....

.....